

Memòria, narració i reconciliació a Sud-àfrica, un balanç

M. Dolors Genovès

M. Dolors Genovès és periodista i historiadora. Directora de documentals històrics a Televisió de Catalunya.

Professora de Documental de Creació de la Universitat Ramon Llull i del Màster en Innovació i Qualitat

Televisives (TVC, UAB, UPF).

De la seva filmografia destaquen:

Operació Nikolai

(1992), *L'or de Moscou*

(1994), *Sumaríssim 477*

(1994), *Cambó* (1996), *Cuba,*

siempre fidelísima (1998), *Joan*

March, els negocis de la guerra

(2003), *Roig i Negre* (2006),

Entre el jou i l'espasa (2007) i

Topografia de la memòria

(2008). Sobre memòria i

història ha publicat: *Les*

Barcelones de Porcioles (2005),

Memòria(es), veritat i justícia:

models i debats (2007),

Vindicació dels botxins per a

una política del perdó (2006) i

Operació Nikolai: l'assassinat

d'Andreu Nin (1999).

On 15 April 1996, South Africa's Truth and Reconciliation Commission (TRC) came into operation with the purpose of promoting the peace-making process in a society which had been subjected to decades of discrimination and the violence of apartheid. The key to this about-face in the South African model was the guarantee of amnesty for the "perpetrators" in exchange for confessing their crimes. While the international community has praised this overcoming of the past by means of giving witness to the truth, the objectives, reach and dynamics of the TRC have raised debate and controversy in South Africa. In this article the leaders of the TRC —Desmond Tutu, Alex Boraine, Dumisa Ntsebetza— and the victims who participated in the public hearings assess and respond to the criticisms that this process of memory, grief, reparation and pardon has elicited.

KEY WORDS: memory; account; reconciliation; apartheid; offenses; victims; perpetrators; amnesty; responsibility; reparations.

PARAULES CLAU: memòria; relat; reconciliació; apartheid; ofenses; víctimes; perpetradors; amnistia; responsabilitat; reparacions.

olts observadors i analistes han destacat el model de transició del cas sud-africà per la seva fermesa a explorar una nova via: perdonar els que han reconegut les seves ofenses, i alhora restaurar la dignitat d'aquells que, durant dècades, van ser condemnats a la marginació, la pobresa, la falta de llibertat, el confinament, la tortura i la mort.

El 2 febrer de 1990, el president de la República de Sud-àfrica, Frederik W. de Klerk (1989-1994), es presentava davant del Parlament i anunciava la fi de la política de segregació. Nou dies després, Nelson Mandela, juntament amb altres presoners polítics, era alliberat després de passar vint-i-set anys i sis mesos reclòs en centres penitenciaris. L'alliberament de Mandela significava el primer pas cap a la fi de quaranta anys d'institucionalització del règim de l'apartheid: un sistema polític basat en la classificació dels humans en categories racials i en la jerarquitització d'unes "races" superiors a les altres i, per tant, legitimades per imposar pràctiques de domini i exclusió, i fins i tot d'extermini.

El 27 d'abril de 1994 Nelson Mandela serà escollit president de la República de Sud-àfrica i el Congrés Nacional Africà aconseguirà 252 escons dels 400 de l'Assemblea Nacional.

Durant els quatre anys que van durar les negociacions, el règim de l'apartheid i la repressió policial van continuar vigents. De fet, va ser un dels períodes més violents de la història sud-africana amb el resultat de 4.756 morts.¹

Però malgrat la violència, les negociacions per construir un futur van continuar amb fermesa i van culminar amb la redacció de la *Promotion of National Unity and Reconciliation (Act N.34,1995)*.² La Llei, aprovada el 26 de juliol de 1995, regulava la creació de la South Africa's Truth and Reconciliation Commission (TRC), que hauria de promoure el mandat constitucional de crear ponts entre el passat i el present.

Nelson Mandela va escollir l'arquebisbe anglicà Desmond Tutu per presidir la Comissió i Alex Boraine, ministre de l'Església metodista, com a vicepresident. Tots dos tenien un currículum impecable: Tutu no havia donat mai suport a la violència i Boraine s'havia oposat a l'apartheid des de dins del sistema com a líder i diputat del Partit Progressista.

---

1 TRUTH AND RECONCILIATION COMMISSION. *Report Truth and Reconciliation Commission*. Vol. 6, Ciutat del Cap: Juta, 2003, p. 579. [En línia] <<http://www.info.gov.za/otherdocs/2003/trc/rep.pdf>> [Consulta: gener 2009].

2 Text íntegre de la *Promotion of National Unity and Reconciliation (Act. 34, 1995)* a: <http://fas.org/irp/world/rsa/act95_034.htm> [Consulta: gener 2009].

De fet, serà Boraine —un respectat doctor en lleis, sud-africà blanc, i parlamentari des de 1974— qui marcarà la ruta a seguir. Per a Boraine, el període de transició s’havia d’abordar o des de la unitat i la reconciliació o des de la revenja i el càstig. La realitat política del país feia impossible qualsevol mesura que no significués compromís i consens. Per tant, l’amnistia es feia inevitable. Però seria una amnistia condicionada a dir la “veritat” i a confessar públicament les ofenses. I les “ofenses” —segons la TRC— les havien comès tant les forces de seguretat de l’Estat com les organitzacions armades dels moviments d’alliberament. Per això, el període fixat per establir responsabilitats serà entre 1960 i 1994. És a dir, a partir del moment en què els moviments antiapartheid creen les branques armades i fins després de les eleccions democràtiques per donar cobertura a les forces paramilitars que s’oposaven a les polítiques de transició.

A més del Comitè d’Amnistia, la Llei establia la creació del Comitè de Violacions de Drets Humans, que convidava totes les víctimes de l’apartheid a donar testimoni públic, i el Comitè de Reparacions. Una Unitat d’Investigació s’encarregaria d’aportar prova i contrastar la informació. El 15 d’abril de 1996 començava a funcionar la Comissió amb l’objectiu de treballar la memòria i el dol, la reparació i el perdó. La finalitat del procés és pacificar una societat, profundament dividida.

Aquest model de “memòria restauradora” també ha tingut i té els seus detractors. Ens disposem ara a reflectir els conceptes i temes que més crítiques ha aixecat la Comissió Veritat i Reconciliació en la seva doble funció de restaurar i perdonar. Per fer-ho, reproduïrem part de les entrevistes³ que vam realitzar als màxims responsables de la TRC i la percepció que van tenir les víctimes també compromeses amb els treballs de la comissió.

EQUIPARAR ELS CRIMS

Si bé la comunitat internacional ha lloat el procés de transició i la via de la reconciliació, a través del testimoni de la veritat, internament va indignar l’equiparació que es feia entre els crims de l’apartheid i els crims contra l’apartheid. Desmond Tutu, president de la TRC, justifica la decisió:

---

³ Les entrevistes van ser realitzades el març de 2008 mentre es rodava el documental *Topografia de la memòria*, produït per Televisió de Catalunya i Lavinia Produccions, amb el suport del Memorial Democràtic. El documental, dirigit per M. Dolors Genovès, es va estrenar el 20 de novembre de 2008 a TV3.

Per això nosaltres vam haver de recordar a la gent que fins i tot quan algú combat en una guerra justa, s'han de fer servir mètodes que siguin coherents amb el teu objectiu. Una guerra justa no justifica que es pugui combatre fent servir qualsevol mètode. I és cert que hi va haver gent que deia que així es criminalitzava la lluita, però nosaltres volíem subratllar que si volíem crear una societat nova, una societat que respectés els drets humans, llavors havíem de ser molt equitatius. La diferència important és que nosaltres no vam justificar les accions del Govern de l'apartheid. Nosaltres vam dir que no hi havia equivalència moral entre els que van lluitar contra l'apartheid i els que el van defensar.⁴

Dumisa Ntsebeza, advocat dels drets humans i responsable de la Unitat d'Investigació, va ser un activista molt compromès amb la lluita armada i va patir tortura i presó. Dumisa subratlla que la investigació va demostrar un fet irrefutable:

Un assassinat era un assassinat, tant si l'havia comès el Congrés Nacional Africà, en la seva lluita per una causa justa, una lluita d'alliberament, com si l'havien comès les forces de l'ordre de l'apartheid, que mataven la gent per defensar un sistema pervers. La qüestió important que s'ha de tenir present és que quan vam acabar les investigacions, al final del temps que ens havia estat atorgat a la TRC, es va poder veure que de cada deu casos, en nou, les violacions severes dels drets humans havien estat comeses per les forces de seguretat de l'apartheid. I això és el que justifica aquest procés.⁵

 56

Shirley Gunn pertany a la minoria blanca sud-africana i a la minoria de la minoria que va combatre el règim de l'apartheid amb les armes. Segons Gunn, equiparar les "ofenses" de l'apartheid i les "ofenses" contra l'apartheid té un factor positiu i un altre de negatiu:

Si hi ha alguna cosa que s'ha de valorar de la TRC és que ens va incrustar, a tots plegats, els drets humans en el front. Ara sabem què està bé, i què està malament, perquè crec que sovint, en una lluita i sobretot en la mena de lluita que portàvem a terme nosaltres, els drets humans es desdibuixen. Com que lluítem per una causa justa, pensem que no caldrà respondre de res. Però com a soldat, com a persona armada que va rebre una formació, atacàvem instal·lacions, mai éssers humans. Jo no he mort

---

 4 Entrevista realitzada el 13 de març de 2008, a Ciutat del Cap.

5 Entrevista realitzada el 17 de març de 2008, a Johannesburg.

ningú. (...). No tothom pot dir amb tota sinceritat que no ha mort ningú. Però no era el meu objectiu, matar persones, encara que fossin enemics. (...) A mi m'incomoda que es consideri que la violència dels dos bàndols va ser equivalent. No va ser equivalent.⁶

VÍCTIMA I PERPETRADOR

També els termes emprats, “víctima” i “perpetrador” han originat tot un debat. Per a uns, “víctima” no reflecteix la lluita del combatent, soldats o guerrillers que van combatre contra l'apartheid i que, alhora, van ser sotmesos a persecució, empresonament, tortura, o mort. I “perpetrador” no especifica el grau de responsabilitat dels actes criminals que van ser comesos: torturadors, sabotejadors o assassins, per posar-ne alguns exemples.

Desmond Tutu: No sé quina altra paraula s'hauria pogut fer servir: *criminals*? Els actes que van cometre van ser molt variats. I també s'intentava restablir, rehabilitar la dignitat tant de la víctima com del responsable dels fets. No dèiem que si algú era un assassí o un torturador, que no hi havia res a fer, que anés a l'infern. Nosaltres dèiem que en cadascú de nosaltres hi ha la capacitat d'arribar a ser un sant. Fins i tot el pitjor de nosaltres pot canviar. Aquesta era la filosofia subjacent perquè sinó de què serveix parlar de reconciliació? La reconciliació és dir: “sí, aquestes dues persones són enemigues ara, però esperem que seran capaces de fer-se amigues”, que un enemic és algú que està esperant ser amic nostre.

57

RECONCILIACIÓ: UBUNTU

En la tradició sud-africana, hi ha un terme que expressa el compromís de pacificar una situació sense coacció: *ubuntu*. Alex Boraine ens explica el significat d'aquest concepte lligat a la cultura africana: “Hi ha una necessitat de saber, però no per venjança; una necessitat de reparar, no de fer represàlies; una necessitat d'*ubuntu*, no de persecució”.⁷

El concepte *ubuntu* posa l'èmfasi a primar el bé de la comunitat abans que el bé individual.

---

⁶ Entrevista realitzada el 15 de març, a Ciutat del Cap.

⁷ BORAINÉ, A. *A country unmasked. Inside South Africa's Truth and Reconciliation Commission*. Ciutat del Cap: Oxford University Press Southern Africa, 2000, p. 425.

Per tant, el concepte de “reconciliació” està lligat a la moralitat. No és casual que els dos màxims responsables de la TRC fossin un arquebisbe anglicà i un ministre de l’Església metodista. Però la reconciliació és possible si hi ha voluntat per totes dues parts. I tots els indicadors constaten que la minoria blanca no hi va participar.

Desmond Tutu: Em preguntava si els blancs respondrien com un esperaria a aquell gest de magnanimitat que se’ls oferia. La comunitat blanca no n’hi va donar gaire, de suport, i aquesta va ser una de les grans debilitats de la TRC, que no va atraure tants blancs com vam pensar que voldrien participar en la Comissió. I això va ser així en gran mesura perquè —sobretot en la comunitat dels afrikaans— hi havia molta hostilitat. Ells pensaven que la TRC posaria en pràctica una caça de bruixes, i que es mostraria esbiaixada a favor del Congrés Nacional Africà, es pensaven que seria una arma més per atacar els blancs. Per tant, hi va haver una hostilitat molt considerable, i poques ganes de participar-hi per part dels blancs. Va ser molt trist que fos així. Alguns blancs hi van participar, però no tants com hauríem volgut.

58

Shirley Gunn: També hi va haver molts blancs que s’ho van mirar des d’un segon pla i que avui dia asseguren que no tenien ni idea del que passava. Jo, de ben petita, ja veia el que passava, perquè el meu pare era metge, i la meva mare, infermera. De ben petita ja veia les injustícies. I quan em vaig fer més gran, a alguns amics meus els obligaven a canviar de comunitat, en deien “trasllat forçós”. La injustícia em va impressionar moltes vegades. No hi ha cap blanc que pugui dir de debò que no sabia el que passava. No hi ha cap persona intel·ligent que pugui dir això.

Alex Boraine: Tant de bo que pogués dir que molts blancs van acceptar i admetre la seva responsabilitat! Però la majoria simplement deien “jo no sabia el que estava passant”, “jo no formava part del govern”, “no era un membre de la policia”, “jo no vaig matar ningú”. Però de fet, ells van donar suport a un sistema que es basava en l’apartheid. I això ho puc dir, sense reserves, perquè sóc un blanc sud-africà.⁸

El dret a l’amnistia estava lligat al concepte de confessió i perdó individual. El observadors coincideixen a assenyalar que pràcticament no es va donar penediment ni transformació visible en el curs d’aquestes confessions públiques. A més, la idea de concedir

---

8 Entrevista realitzada el 18 de març, a Ciutat del Cap.

un perdó individual deixava fora del debat la pròpia naturalesa de l'apartheid: "l'apartheid era vist com un pecat individual, una aberració manifesta del poder blanc".⁹

Alex Boraine: Quan vam redactar la constitució de la Comissió Veritat i Reconciliació, va quedar clar que el que no volíem era una amnistia general, o amnèsia, sinó donar una oportunitat específica als perpetradors —exèrcit, policia— de presentar-se en públic, televisió, ràdio, premsa i explicar el que havien fet.

Desmond Tutu: Per tant, nosaltres no vam pensar en absolut que es pogués dir: "el passat, passat està", "atorguem una amnistia general". Per això vam dir: "els responsables dels fets s'han de presentar per explicar-nos tota la veritat del que va passar i llavors obtindran l'amnistia".

Els blancs no hi van participar, els que ho van fer no van mostrar penediment i molts dels africans negres que van donar testimoni davant els comitès o van assistir d'oients a les sessions públiques del Comitè d'Amnistia tampoc no van poder perdonar.

Melanie Adams va donar testimoni com a víctima davant la Comissió Veritat i Reconciliació per la mort del seu germà Ashley Kriel, membre de la branca armada del Congrés Nacional Africà (ANC), assassinat per la policia quan tenia 21 anys. Adams no pot perdonar allò que no es pot castigar. I no perdona el policia Jeffery Benzien a qui se li va concedir l'amnistia.

59

Melanie Adams: Si es demana una concessió d'amnistia, s'ha de dir clarament "vaig fer això que estava malament i demano perdó per aquest fet". D'aquí, de la veritat, parteixen el procés de reconciliació, el dol, etcètera. Però aquesta persona no ho va fer, i es va comportar amb una gran arrogància, allà dret. Això havia de suposar un nou país, i ell surt amb aquelles mentides! Presentant-se d'aquella manera, va fer una burla del procés i va ofendre la família.

Alex Boraine: En primer lloc, ningú no pot forçar la gent a perdonar; això s'ha de poder triar. El que nosaltres vam intentar fer a la comissió va ser crear les circumstàncies perquè fos possible perdonar, però hi havia persones que van venir a la comissió i ens van dir: "Jo no puc perdonar, no puc. Ara no, potser més tard, però ara no puc. No puc perdonar".

---

⁹ BELL, T.; NTSEBEZA, D. *Unfinished Business. South Africa, Apartheid and Truth*. London: Verso, 2003, p. 286.

L'Institute for Justice and Reconciliation (IJR) fa una important tasca prospectiva sobre com avança l'esperit de reconciliació i la superació del règim de l'apartheid entre la població. Per això, va voler saber què significava pels sud-africans el terme *reconciliació*. Durant l'octubre i novembre de l'any 2002, abans de l'informe final de la TRC, l'Institut va entrevistar 3.491 persones majors de 16 anys, amb una representació proporcional a la composició ètnica de la població. La pregunta era: Què entén vostè per la paraula *reconciliació*? El 30% dels entrevistats no va saber donar cap resposta. La resta va contestar el següent: perdó (23%), unitat (16%), pau (13%), integració racial (10%), oblidar el passat (9%), cooperació (5%), acceptar el passat (5%), acceptar la diferència (5%), desenvolupament social i econòmic (4%), valors (3%), la fi del racisme (2%) i drets humans (2%).¹⁰

El concepte "reconciliació" va ser definit per James Gibson¹¹ com un procés d'acceptació interracial, tolerància política i suport als principis i institucions.

Entre 2003 i 2005, l'IJR va investigar quins eren els contactes reals que hi havia entre els grups ètnics a Sud-àfrica. El resultat n'és descoratjador: entre el 75 i 80% de la població mai o gairebé mai no es relaciona amb les altres comunitats fora del treball. I, malauradament, aquest patró es repeteix en situacions favorables, com pot ser la universitat. La conclusió del baròmetre és que, a Sud-àfrica, el patró dominant continua sent la segregació.¹²

60

RESPONSABILITAT I JUSTÍCIA

La crítica més contundent al model sud-africà l'ha fet l'escriptor nigerià Wole Soyinka, premi Nobel de Literatura 1986, que va estar vint mesos a les presons del seu país per defensar els drets humans. Soyinka expressava al Fòrum Internacional "Memòria i Història", convocat per la Unesco, el març de 1998, els seus dubtes respecte a la fórmula aplicada a Sud-àfrica:

... persiste la impresión de que la fórmula empleada para restablecer la armonía social, consistente en establecer como base de la reconciliación el mero esclarecimiento de la verdad, socava en cierta medida uno de los

10 VILLA-VICENCIO, Ch; DU TOIT, F. (ed.). *Truth&Reconciliation in South Africa: 10 years on*. Ciutat del Cap: Institute for Justice and Reconciliation i David Philip, 2007, p. 78.

11 GIBSON, J. *Overcoming Apartheid*. Ciutat del Cap: HSRC Press, 2004. GIBSON, J. *Overcoming Apartheid*. Ciutat del Cap: HSRC Press, 2004.

12 VILLA-VICENCIO; DU TOIT. *Op. cit.*, p. 82 i 83.

pilares sobre los cuales debe fundarse toda sociedad durable, esto es, la responsabilidad y, en último término, la justicia. Una realidad que a menudo se ignora con gran ligereza, es que, en el caso de Sudáfrica, la culpabilidad no se limita a la política estatal del apartheid.¹³

I afegeix:

Una de las confesiones más valientes que se haya escuchado al término de una lucha revolucionaria, es la del presidente Nelson Mandela, quien no dudó en confrontar al Congreso Nacional Africano (CNA) con el balance de sus atrocidades y violaciones a los derechos humanos. Así, por ejemplo, en los centros de detención y campos de prisioneros que dicho movimiento de liberación mantenía en el territorio de países amigos, tales como Zambia, la tortura y las ejecuciones arbitrarias eran una práctica corriente. También está el caso aún no esclarecido del muchacho muerto a causa de los golpes propinados por miembros del club de fútbol de Winnie Mandela (en realidad, sus guardaespaldas), y el del joven voluntario norteamericano —de raza blanca— completamente comprometido con la lucha contra el apartheid, que fue apuñalado por cuatro brutos en las calles de Soweto.¹⁴

Pel que fa als carcellers de l'apartheid, Soyinka considera que la seva desfilada sense risc i el seu relat de segrestos, tortures, assassinats i mutilacions amb un final d'absolució sense penitència poden ser interpretats de dues maneres: un exemple d'exaltació de la noblesa dels sentiments humans o bé una glorificació de la impunitat.

El problema que planteja el model sud-africà —segons Soyinka— és que exclou *a priori* la noció de culpabilitat i, per tant, de responsabilitat. La resposta d'Alex Boraine és també contundent:

Quanta gent podíem perseguir judicialment? Dues-centes? Quanta gent va ser jutjada pels tribunals de Nuremberg? Vint-i-una, vint-i-dues persones? I quanta gent va estar directament implicada en l'Holocaust? La gent diu sovint que la política és l'art del possible, però jo crec que també la justícia és l'art del possible.

El model sud-africà deriva de "l'art del possible": innova quan aplica una amnistia individual condicionada a dir "la veritat" i a demanar perdó. A diferència d'altres amnisties contemplades com una forma

13 SOYINKA, W. "Terapia colectiva de la memoria en Sudáfrica". A: *¿Por qué recordar?* Buenos Aires: Granica, 2006, p. 167 i 168.

14 *Ibid.*, p. 168.

constitucional col·lectiva d'oblit i impunitat, la TRC s'adona que tant el perdó com la venjança només es poden justificar des de la individualitat. En canvi, la justícia, la llei, no coneix l'individu, sinó el delicte.

La comissió va rebre 7.115 aplicacions d'amnistia: va refusar-ne 5.287, 1.154 perpetradors van ser amnistiats i a 150 persones se'ls va garantir una amnistia parcial. Ara bé, més enllà del rigor d'aquesta comissió civil —integrada preferentment per advocats i juristes— a aplicar els seus criteris, cal observar com va inferir en el terreny de la justícia. Els seus procediments anul·len sentències en ferm o paralitzen processos en tràmit. En canvi, no tenen en consideració la no impunitat i la imprescriptibilitat de la legislació internacional sobre els crims contra la humanitat, si bé incorporen la tipificació d'aquests crims (assassinat, tortura, segregació...). I ho poden fer, precisament, perquè no estan "jutjant" l'apartheid, sinó l'actuació individual d'uns perpetradors en el marc d'una "guerra" i la immediata postguerra (1960 i 1994).

Tot i així, el sociòleg alemany Harald Welzer autor d'*El meu avi no va ser nazi. El nacionalsocialisme i l'Holocaust en la memòria familiar*,¹⁵ ens advertia del possible fracàs de polítiques de reconciliació precipitades que poden causar frustració i distanciament:

62

Sempre es triga trenta anys. Segons ens indica l'experiència, tant si es tracta del nacionalsocialisme alemany com del règim de Franco, o de la qüestió francesa a Algèria. I també val la pena assenyalar Vietnam en el cas dels Estats Units. Sempre es triguen uns trenta anys. Això és interessant perquè fa falta tota una generació fins que una societat es pot enfrontar al passat. La generació que ha pres part de manera directa, que en molts sentits és culpable, que es va veure involucrada en la violència, en la mesura en què la va provocar, no és la generació que es pot enfrontar amb el passat. Molt sovint, també passa que la societat queda destruïda i cal un temps per reconstruir-la, per orientar-la i per democratitzar-la. I només quan les marques s'han esborrat, quan s'han establert, en major o menor grau, formes de democràcia estable, llavors un es pot permetre el luxe d'enfrontar-se amb el passat. Però, segons mostra l'experiència, el procés triga trenta anys. I, en aquest sentit, trenta anys és una generació. Abans d'això, els intents de confrontar el passat immediatament, a Sud-àfrica, a Ruanda, etc., fracassaran. No funcionaran, es quedaran a la superfície i no entraran a fons en la qüestió.¹⁶

---

15 WELZER, H.; MOLLER, S.; TSAHUGGNALL, K. *Opa war kein Nazi. Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. Frankfurt: Taschenbuch, 2002.

16 Entrevista realitzada a Berlín, 20 gener de 2008.

DISCRIMINACIÓ ECONÒMICA

Les crítiques a la TRC també es fan extensives a la discriminació econòmica que han patit i pateixen les víctimes. Els greuges fan referència a la insuficiència de les reparacions econòmiques i que el procés promogut per la TRC no ha millorat el nivell de vida de la majoria de sud-africans. En canvi, la minoria blanca continua vivint de manera confortable. Per tant, allò que fa més difícil la reconciliació —segons apunten tots els indicadors— és la “desigualtat” i la *whiteness*. Tot i els esforços que la política democràtica ha fet a favor de la població amb una situació més precària, el fet real és que Sud-àfrica és una de les societats amb un índex de desigualtat més gran del món. L’atur afecta el 41% de la població negra, el 28% viu amb menys de 2 dòlars per dia i la pobresa i la desigualtat afecten tots els àmbits de vida: escolaritat, salut (el 20% pateix de sida), alfabetització, vivenda. Però el baròmetre també indica que s’ha creat una classe mitjana negra.¹⁷

L’altre factor que fa difícil la reconciliació és la *whiteness*. És a dir, la població blanca és la primera beneficiada de dècades de desigualtat, explotació i exclusió. Malgrat alguns canvis, els blancs controlen les fonts de recursos. A més, les enquestes mostren que els blancs encara es reconeixen com a grup diferenciats. Per avaluar la situació real de l’avançament en les polítiques de reconciliació, l’IJR va enquestar 3.499 persones, al novembre de 2004. Sis n’eren les qüestions plantejades:

1. Seguretat: els blancs van ser els que es van mostrar més pessimistes sobre els nivells generals de seguretat (delinqüència, perspectives econòmiques i seguretat cultural (religió i llengua).
2. Cultura política: els blancs són els que menys confien en els líders polítics i en la imparcialitat del Parlament.
3. Diàleg: els blancs no creuen que els mitjans de comunicació i les institucions religioses ajudin a la reconciliació.
4. Confrontació històrica: els blancs són els que menys accepten un reconeixement de les desigualtats i atrocitats del passat.
5. Relacions interètniques: els blancs són els que menys suport donen a la integració a les escoles, veïnats o casaments.

La comunitat blanca no és un grup homogeni i, per tant, també s’observen diferències entre els blancs d’expressió anglesa (més favorables a la reconciliació) que els blancs *afrikaner*, descendents

---

17 VILLA-VICENCIO; DU TOIT. *Op. cit.*, p. 83.

dels primers colons holandesos. També els més joves són més partidaris de la integració.

Un altre fenomen s'ha produït entre la minoria blanca. L'any 2006 la població sud-africana era de 47.390.900 habitants, distribuïda de la manera següent: 79,5%, negres; 8,9%, *coloreud*; 2,5%, indis/asiàtics; i 9,2%, blancs.¹⁸

Les estadístiques confirmen que més de mig milió de blancs sud-africans han abandonat el país entre 1986¹⁹ i 2006. Aquesta pèrdua de població qualificada intenta ser contrarestada pel Govern amb polítiques compensatòries d'estabilitat laboral i fiscal, però la inseguretat és el factor principal que empeny la minoria blanca a marxar cap a Austràlia, Nova Zelanda, EUA i Europa.

En l'apartat positiu, el baròmetre de l'Institut per la Justícia i la Reconciliació ha constatat: *a)* la majoria de la població considera que la TRC va afavorir la cicatrització de les ferides; *b)* la majoria dels ciutadans creuen en una nació unida; *c)* la majoria pensa que les relacions entre comunitats ha millorat; *d)* i la immensa majoria no vol tornar a la situació del passat.²⁰

Les recomanacions de l'Institut posen l'èmfasi a millorar les condicions de vida de la població i alerten del perill real d'un esclat de violència, aquest cop entre rics i pobres, sense distinció ètnica.

Tot i que el mandat de la TRC no era aplicar una política distributiva dels béns, la comissió sí que va advertir del perill d'ines-tabilitat que podia suposar no avançar en termes d'equitat i igualtat d'oportunitats.

Desmond Tutu: Alguns es van pensar que la TRC seria una mena de vareta màgica que només s'havia de passar i que ho tornaria tot meravellós, que tota la situació canviaria, que de sobte apareixeria el paradís. Però no. Nosaltres sabem que el procés seria molt llarg. Aquí hem estat separats gairebé tres-cents anys, parlem llengües diferents. Per tant, la reconciliació no pot ser una cosa que passi d'un dia a l'endemà. Una de les recomanacions que vam fer va ser dir que la gran distància entre els rics i els pobres s'havia de reduir al més ràpidament possible. Si no, ja ens podem oblidar de la reconciliació. Avui, quinze anys més tard, aquesta distància encara exis-

¹⁸ <<http://www.statssa.gov.za/publications/P0302/P03022006.pdf>> [Consulta: gener 2009].

¹⁹ La població total estimada, a 30 de juny de 1986, era de 28.400.000 milions d'habitants: negres, 19.662.000; blancs, 4.900.000; mestissos, 2.954.000; i els d'origen asiàtic, 884.000. Font: <<http://www.statssa.gov.za/publications/P0302/P03021986.pdf>> [Consulta: gener 2009].

²⁰ VILLA-VICENCIO; DU TOIT. *Op. cit.*, p. 84 i 85.

teix, i s'ha eixamplat. Ara, la diferència és que hi ha alguns negres que són molt rics, però la majoria dels pobres continuen sent els mateixos que eren pobres quan vam lliurar el nostre informe el 1998. I, si es vol dir així, sí, encara hi ha un apartheid sobretot causat pel fet que algunes persones són molt riques i altres són molt pobres. I, efectivament, jo he dit que estem asseguts damunt d'un barril de pólvora. És sorprenent que aquesta gent desproveïda de tot encara tingui tanta paciència. Jo em pensava que a aquestes alçades ja haurien dit: “a fer punyetes Mandela, a fer punyetes Tutu i els sermons sobre la reconciliació”. Ara ens ho carregarem tot. (...) Hem de fer alguna cosa molt de pressa, o el miracle de la nostra transformació, de la nostra transició de la repressió a la democràcia, farà... puf!

Alex Boraine: Quan vam completar el nostre treball a la TRC, vam advertir que es podria produir una situació molt perillosa a Sud-àfrica, si no hi havia un fort compromís a favor d'una justícia en termes econòmics. Malauradament, em sembla que això no està passant. Ara mateix Sud-àfrica es troba en una situació molt perillosa. Hi ha un perill real que emergeixi la política de la revenja.

Dumisa Ntsebetza: Per tant, ara ja no és qüestió de raça, ara és qüestió de classe. Si s'esperava que la TRC abordés el tema de la reconstrucció de la societat sud-africana, va fracassar estrepitosament. I tampoc no és que se n'hauria pogut sortir, perquè no tenia els mecanismes adequats per abordar aquest aspecte. Però, com a mínim, les persones que som crítiques amb la TRC, plantegem la qüestió. “Abordeu la qüestió dels blancs i dels negres, investigueu-la com cal, i abordeu-la, però, alhora, ocupeu-vos també de la dimensió rics-pobres”. Per desgràcia, a Sud-àfrica, el capitalisme i el creixement del capital també van prendre dimensions racials. Per això, quan combatíem, l'anomenàvem: “capitalisme d'apartheid”. Perquè els que es feien enormement rics eren blancs, i els que no tenien res —justament perquè no se'ls permetia tenir res: no podien tenir propietats, ni negocis— eren negres. I, per tant, si es tracta un tema també es tracta l'altre. Aquesta empresa, la meua empresa, ha tingut per primer cop un director negre després de 105 anys d'existència. Jo sóc el primer director [negre] en els 105 anys d'existència d'aquesta empresa. Això explica una història molt llarga.

REPARACIONS ECONÒMIQUES

En el seu informe final del 2003, el Comitè de Reparacions va identificar 16.837 beneficiaris individuals. La llista va ser tramesa al Fons Presidencial, reserva expressament creada per fer front a aquest objectiu, i que es nodria d'aportacions d'empreses, moltes

de les quals s'havien enriquit durant el període de l'apartheid. El parlament sud-africà va aprovar entre 1998 i 2003 quatre classes de reparacions: d'urgència individual (1998); global individual; símbols i llocs de memòria; i rehabilitació de comunitats, assistència mèdica i social. El balanç amb data del 31 de març de 2006 és:

- 16.654 víctimes van rebre fins a 5.705 rands²¹ en concepte de reparació urgent (1998).

- 15.330 havien rebut la reparació fins a un màxim de 30.000 rands²² en un sol pagament.

- 1.507 no havien rebut la quantitat global per dues raons: 1.157 no havien pogut ser localitzades i 350 (que sí havien rebut la reparació urgent) havien mort i s'investigava quins n'eren els beneficiaris directes.

- La quantitat total feta efectiva pel Fons Presidencial és de 510 milions de rands (inclosos els 50 milions que provisionalment es van donar entre 1998 i 2003).²³

Un altre dels mandats assignats a la TRC era investigar la violació dels drets humans per part de les grans corporacions que treballaven a Sud-àfrica. Ara bé, la Comissió només podia aplicar l'amnistia per acció u omissió a persones individuals i amb un objectiu polític.

Dumisa Ntsebeza: Per això, perquè la TRC hagués fet una feina com cal, hauria hagut d'investigar totes les facetes i cadascuna de la vida a Sud-àfrica. Les grans multinacionals, per exemple. I no deixa de ser irònic que ara jo seguei aquí en qualitat de president d'un dels més grans conglomerats del país.²⁴ Però a la TRC els vam convidar, fins i tot l'empresa de què formo part va ser convidada en aquell moment. Hi van anar amb el seu representant, però no van dir mai: "Ens sap greu el que vam fer". Molts van venir i van intentar justificar-se, dient: "malgrat les lleis del país, nosaltres vam fer això i allò". "Vam intentar de diverses maneres que les condicions de la gent que patia fossin més suaus, més fàcils, perquè el nostre negoci són els negocis". Però hi ha una cosa que no van fer mai: venir i dir "Vam cooperar amb aquest sistema pervers perquè ens anava bé per al nostre objectiu bàsic, era bo per al negoci. I, per tant, com que vam representar una desgràcia per al país, hauríem de demanar disculpes a les persones contra les quals vam actuar".

---

²¹ Uns 570 euros.

²² Uns 3.000 euros.

²³ VILLA-VICENCIO; DU TOIT. *Op. cit.*, p. 39.

²⁴ Dumisa Ntsebeza és el primer president negre de la multinacional Barloworld, dedicada a l'automoció i la logística industrial.

L'any 2002 un grup de víctimes va interposar diverses demandes davant els tribunals dels Estats Units d'Amèrica. Les corporacions citades són: el grup armamentístic alemany Rheinmetall; les multinacionals del petroli Shell, BP, Exxon Mobil i Chevron Texaco; la banca internacional representada per Barclays Bank, Citigroup, Deutsche, Credit Suisse i UBS (Union Bank of Switzerland); el sector del automòbil amb Ford, Daimler Chrysler i General Motors; i les grans empreses tecnològiques IBM i Fujitsu. L'any 2008 la Cort d'Apel·lació dels EUA ha admès a tràmit les demandes interposades, però des del començament el Govern de Sud-àfrica s'hi ha oposat.

CONCLUSIONS

La TRC va ser convocada per discernir sobre el passat, la memòria i els crims comesos entre 1960 i 1994. Per tant, el propi règim de l'apartheid, que s'instaura amb tot un cos legal a partir de 1948 amb l'accés al poder del Partit Nacional, queda com a rerefons i les "ofenses" individuals són les que ocupen el primer pla.

En canvi, les víctimes que van donar testimoni creien participar en un fòrum obert per dilucidar sobre les polítiques de segregació i repressió. Però es pot perdonar allò que no es pot castigar? —com es preguntava Hannah Arendt.²⁵ A diferència del que proposava Paul Ricoeur de "perdonar el culpable i no perdonar el crim",²⁶ a risc d'equivocar-nos, les víctimes de l'apartheid —perquè eren víctimes del règim de segregació i no d'una "guerra civil"— van entendre que no podien perdonar aquells que no mostaven penediment i no podien perdonar una minoria blanca que no va ser convidada a expressar la seva responsabilitat. Perquè, de fet, els blancs no van ser convocats a participar-hi: no havien assassinat ni segrestat ni torturat. Què és el que havien d'anar a confessar? Van ser responsables de beneficiar-se per acció u omisió d'un règim que els garantia els privilegis, però la TRC no parla de responsabilitat política ni de responsabilitat moral,²⁷ parla d'ofenses en el context d'una guerra. I, malgrat tot, la majoria de la població va interioritzar el mestratge de Nelson Mandela, "la memòria de la violència alimenta la violència present", i va confiar en les paraules d'un futur millor per a tothom.

25 ARENDT, H. *La condició humana*. Barcelona: Paidós, 2005, p. 260.

26 RICOEUR, P. *La memoria, la historia, el olvido*. Madrid: Trotta, 2003, p. 614 i 615.

27 El filòsof Karl Jaspers va definir quatre classes de culpabilitat a *Die Schuldfrager* (1946): la culpabilitat criminal, la culpabilitat política, la culpabilitat moral i la culpabilitat metafísica, solidària pel fet de ser humans.

Aquesta nova Sud-àfrica necessitava una “nova memòria” i, per tant, una nova narració col·lectiva. La TRC va ser l’instrument que va fer possible la política de transacció entre un passat carregat de violència (sistemàtica i a gran escala), un present incert i la promesa d’un futur estable i lliure. Els treballs de memòria de la Comissió es van allargar durant dos anys, però la influència n’és, encara ara, present. Els set volums dels reports²⁸ dels treballs dels comitès de Drets Humans, Amnistia i Reparació són el nou text revelat que il·lumina sobre el passat, reconforta les víctimes i alliçona sobre els valors democràtics.

La figura venerada i venerable de Nelson Mandela, al capdavant del procés i els treballs de memòria a Sud-àfrica, ha marcat la ruta política per transitar per un país profundament dividit entre una minoria blanca que no arriba al 10% de la població i una majoria negra precària en tot. L’empresa de la “veritat” i la “reconciliació” ha estat una eina extraordinària al servei de les polítiques de transició; de fet, ha estat la política de transició, amb majúscules. Ha marcat amb ferro —com ens deia Shirley Gunn— els drets humans en el front de tots els sud-africans; ha promogut els valors cívics de tolerància, respecte i clemència; ha bastit un passat històric emmarcat en una “guerra”, en què totes les parts van cometre crims; i, finalment, la TRC ha recuperat l’antiga tradició *ubuntu*, és a dir, ha reinventat la tradició, com diria Hobsbawm.²⁹

La Comissió Veritat i Reconciliació ha construït un nou relat per a la nova Sud-àfrica. Una nova “consciència històrica” —en paraules d’Amos Funkenstein—³⁰ al servei d’una memòria-nació. La memòria, la història, la veritat i la justícia han estat convocades en aquest extraordinari treball de pacificació i de formulació d’una nova i comuna identitat. L’altre discurs, aquell que trava escrupolosament història i memòria col·lectiva, veritat i justícia, té un trajecte molt més llarg. Ara per ara, és impossible saber quan i com començarà aquest itinerari, però si les condicions econòmiques no milloren per a la majoria, Sud-àfrica pot esdevenir un polvorí i el passat trasmudarà en venjança. I un cop més s’haurà abusat de la memòria.

²⁸ TRC. *Report Truth and Reconciliation Commission*. Cape Town: Juta, 1998 (vol. I-V); 2003 (vol. VI-VII).

²⁹ HOBBSAWM, E.J.; RANGER, T. *L’invent de la tradició*. Vic: Eumo, 1988, p. 13.

³⁰ FUNKENSTEIN, A. “Collective Memory and Historical Consciousness”. A: *History and Memory. Studies in representation of the past*. Tel Aviv: Universitat de Tel Aviv, 1989, vol. 1, n. 1, p. 21 i 22.